

РИТЪМЪТ НА ВРЕМЕТО

НЕСТИНАРСТВОТО. ИНФОРМАЦИОННА КАРТА

На вниманието на научната общественост се поднася обобщена рационална карта на прочитане на нестинарството чрез методологичното ниво на концепцията „информационна среда“ във формата на специален вид документ – сценария на едноименния научно-документален филм (състоящ се от три фрагмента, отразяващи се един в друг: философски – технологичен – антропологичен; самите тези фрагменти са дедуцирани чрез изведени в единство от много равнища изоморфни заглавия.

На 1 ноември 2008 г. в НДК – София, по време на националната конференция за Деня на будителите, бе прожектиран научно-популярният филм „Ритъмът на времето“ (Нестинарството: Информационна карта). Творческият коректив на фирма е:

Продуцент – БУЛФИЛМ ЕООД, Проф. Стоян Денчев

Идея и концепция – Проф. Стоян Денчев

Сценаристи – Александра Куманова, Милен Куманов

Режисьори – Александра Куманова, Андрей Алтъпармаков

Оператор – Стефан Алтъпармаков

Консултанти – Проф. Николай Цв. Кочев (София)

Проф. Мишел Виевиорка (Париж)

Проф. Франческа Бреззи (Рим)

Г-жа Елза Вилфрид (Фрайбург)

Проф. Николай Яръмов (София)

О. Мариуш Полцин (София)

Езикова редакция – Никола Казански, Антон Даскалов

Сцените от нестинарската култова обредност са документално свидетелство за естествения цикъл на ритуала днес в Странджа.

Всички участници в кадрите са местни жители и гости, уловени от обектива на камерата през 26 май – 4 юни 2007 г. Свирните и ритъмът са автентично ритуални и са запазени по време на самата нестинарска обредност.

Озвучението е от естествени природни шумове на вятъра, водата, огъня, птиците и животните, стъпките на хората...

Посвещава се на усилията да се прониква в явното и неявното знание за всяка информационна среда, чрез което тази среда се трансформира в нейна говореща ни карта-пътеводител, неизключваща нито един от информационните планове на битието и съзнанието, обхващаща ги в единство, достигащо до планетарна значимост и космичност

Използвани са и творбите на Джоакино Росини „Stabat Mater“ и на Добри Христов „Милост за света“. Природните панорами, архитектурните съоръжения, населените местности и интериорите от храмовете и светилищата са от Странджа.

I. Дух Светий (Любов: Интеракции)

*„И Духът Божий се носеше над водата“
Бит. (1: 2)*

Пътят между Европа и Мала Азия на Балканския полуостров ни отвежда в Странджа планина – най-големия природен парк на България, за да открием в **образи** и **понятия** нейната **информационна среда** – **физическа, биологична, културна: знанието** – **явно и неявно за същността на реалиите** – **духовни и материални** в естествена връзка с хилядолетията, обгърнати в традициите с предания, легенди, тайнственост. Тези пластове, обхванати чрез **концепцията информационна среда**, посочват **космичност...**

Странджа е изградена от стари триаски и юрски метаморфити и гранитоиди, покрити от вечнозелена растителност с тучни пасища. Насочени навътре – от североизточната част към центъра на планината, достигаме река

Велека сред лунгози от ясен, бряст, дъб, бук; увивни растения; водни лилии, зеленика. Срещат се благороден елен, сърна, дива свиня; влечуги; 41 вида сладководни и проходни риби; 260 вида птици. Над нас е птичето трасе **Виа Понтика**. Екологичното многообразие е планетарно значимо.

Ниска планина, Странджа таи **култови тракийски комплекси – могили** от края на VI–V в. пр. Хр., често недостъпно обраснали. Характерното растение **медениче** (стимулирано от медните окиси, сочи рудата) било известно на римляните, имащи рудодобивна дейност тук. Известни са и геоложките, и картографските проучвания на френски и австрийски учени през XIX в. За региона са писали древногръцките мислители Херодот, Ксенофонт, Тукидид; в ново време – български културни дейци (Петко Р. Славейков), чуждестранни учени (чешкият историк Константин Иречек (Jireček C.) и много други в най-ново време.

Слабо заселена, българската територия на Странджа от 1161 km² днес има 21 селища, от които – само 2 са малки градчета; останалите 19 – села, сред тях – Българи (*гр. назв.*: Ургари, Ургури, Вургари), Кости, Бродилово, Кондолово, Сливарово, Граматиково... Устройството им е с център, формиран от площад с **църква – „Св. св. Константин и Елена“** в Българи, **„Св. св. Кирил и Методий“** в Кости, **„Св. Пантелеймон“** в Бродилово...

През вековете името на планината е **Монс Астикус** (от местното племе **асти** – XIII–I в. пр. Хр.) – **отстранена, затворена, мистична...** И днес архаична, планината е жива среща на времената, отворена към етно-демографските особености на **източно-рупска принадлежност**.

През II хилядолетие пр. Хр. в Средиземноморието (към което принадлежи Монс Астикус) на базата на предноазиатски и египетски вярвания се оформя като вяра и обредност **орфизъм** (свързан с култа към поета на древността Орфей). Устен по форма, **тракийският орфизъм** се изповядва в **езическа фолклорна обредност**, и е последван от установяването на **християнството**. Посочените пластове са преплетени в синкретични следи на времената в предания, песни, игри, танци, сред които са и рудиментите от **нестинарска обредност** (*древногр. през гр.*: анастенари/анестинари – в огнището; и други етимологии).

Гледница за нестинарството, разпръснати в документални свидетелства и живата традиция, са:

– изразената от Църквата позиция на християнското учение – на **отхвърляне** – като суеверна практика (1);

– убеждението, че се явява далечна **реминисценция** от древна култова традиция с родина – Изтока (2);

– установяването на **анalogии**, сближаващи загадъчната старина с устройството на магическо-религиозни посвещения у първобитни и напреднали народи по земното кълбо през различни културни трансмисии (3).

Нямаме задача да осветяваме догматичната и етичката страна на култа на нестинарите самостоятелно, както и да го реставрираме или надстройваме с развитото религиозно учение на християнството (в досег с което екзистира). Завладени сме от **мисълта рационално да реконструираме посланието на феномена като фиксираме неговата информационна среда, даваща основания за многообразни прочити, в цялостното съпоставяне на които, възможно, се крие кодът на многомерната реалност на битието и съзнанието на човека, трансформираща се в метаморфизиращи се стадии**.

Идеята – да възстановим смисъла на информационното единство на нестинарството – провеждаме:

– **по о с т а реминисценции – аналогии** в пространния ареал на планетата (I);

– **по в е р т и к а л а на времената (минало – настояще)** като културна вечност (II).

Привлечени сме от гледището на българския изследовател на религиозните култове и фолклора акад. Михаил Арнаудов, видял в нестинарите – посветени на тайна вяра **жреци, изпълнени от висок дух пророци**, повикани (**ще доизкажем: от Дух Свети**) да приобщят към благодатите. Искрите **божествени отблясъци**, уловени от учения малко преди да започне ликвидирателното на нестинарството в началото и в хода на XX в., съотнасяме с рудиментите, останали от обреда днес – **на първична чистота**. **„Жизненото“ („Дионисиево“)** в нестинарската обредност съотнасяме с изводите на българския траколог проф. Александър Фол за тракийския орфизъм, и установяваме, че то е олицетворение на **„извънвременото начало на духа“** (понятие на руския философ и историк Вяч. И. Иванов).

В античната митологична обредност бог Аполон (Феб) е израз на **единството** като стихия, и същността му е **монада**; бог Дионис (Вакх) – обозначава **множествеността – диада**. Диадата (отделяне) предшества монадата (обединение). Гръцкият философ Прокъл (Proclus) синтезира: необходимо е въздействието на стихията на Аполон върху стихията на Дионис в човешките прояви, за да се предотврати в тях саморазточителството.

Чрез Орфей Дионис е предвъзхищение на синовната ипостас – на небесния Отец (Бог–Син), страдащ, жертващ целокупното си божествено битие. Стихията Орфей – Дионис през Античността още не може да се слее цялостно – в любов. Орфей олицетворява мистичния синтез на **откровенията – Дионисово и Аполоново**, преосмислени от Е. Кант (Kant I.) – Й. Хюйзинга (Huizinga J.) – М. Епштайн (Epstein M.) до игрите „**play**“ (**многовариантните – относителни – решения: Дионис**) и „**game**“ (**единствените – абсолютни – решения: Аполон**) на Homo Ludens`а. Така – чрез Орфей – Дионис се приобщава към мировото мъченичество, отричайки се от собствената си воля, подчинявайки я на Отцовската (Бог–Отец).

Християнство възприема формата и практиката на Тайнствата („Кръщение с вода“ – „Кръщение с огън“), изпълвайки ги с ново съдържание: субстратите-символи „вода“ (памет) и „огън“ (дух) нямат материалистични конотации (като в политеистичната митологемност). Дейността за освещението на хората чрез Дух Свети започва след Възнесението на Исуса Христа в деня на Петдесетница (когато Дух Свети се открива във вид на огън: „огнени **езици**“ – **Слово – Бог-Слово**).

Френският философ и литературовед Гастон Башлар (Bachelard G.) – изследовател на значенията на огъня в единство на времената, осмисля: „**Любовта, смъртта и огънят се сливат в един определен момент. Чрез своята саможертва в сърцето на пламъка, преходното ни дава урок за вечност. Пречистването чрез огъня е гаранция за цялостно преминаване отвъд. Губиш всичко, за да спечелиш всичко.**“

Катарзисният синкретизъм **любов – смърт – огън**, фиксиран от нестинарския обред, е съпреживяване на **преминаването на човека през вечността**. И ако **любовта и смъртта** – като израз на **духовния аспект** на това преминаване – са индивидуално измерими, то **огънят** – като **материален субстрат**, притежава абсолютни физични свойства: гори, пречиства, топли и свети (както абсолютни – в **идеален план** – са реалните действия на **Дух Свети**: изгаря греховете, пречиства сърцата, топли студените и просветлява заблудените).

Нестинарството в момента на **танца в огъня** (всеки танц е обяснение в любов, според Ф. М. Достоевски!) слива физичното и идеалното в цялост: реален акт-образ на причастност към извънвремената вечност (в отминалото прозира днешното, в днешното – проблясва отминалото). Тези времена са **ритъм-дихание** на вечността, прекосявана посредством антропологичната траектория **любов – смърт**.

II. Огън (Материя: Технология)

„И ходеха сред пламъка“
Дан. (3: 24)

Трансформирането чрез огъня на енергията на **човека и космоса** като единен свят се определя чрез **комплекса на Емпедокъл** (Empedocles) – древногръцки философ, поет, лекар, политически деец. В неговата хилозоистична натурфилософия корените на всичко са четирите вечни неизменни първо вещества (**земя, вода, въздух, огън**), а движещите сили – **любовта и враждата**, под действието на които космосът ту се съединява в единно безкрайно кълбо, ту се разпада...

Изразът „*Pro aries et focus*“ („*За олтари и огнища*“) – Цицерон (Cicero) в труда „За природата на боговете“ – е метафора на съществуването, защото **огънят – като олтар** – е свещен жизнен, първоосновен елемент и символ на живота, на светлината и топлината, на домашното огнище и семейството. В зората на човечеството, преди милиони години, обуздаването именно на огъня бележи началото на **културата**. Овладеването на първата **технология (огъня)** инициира появата на техносферата като социосфера – антропосфера. Огънят е единствената стихия, която човекът може сам да получи, така че огънят изначално е свидетелство за родеенето на човека с космоса – и в природния, и в социалния аспект на антропосферата. Огънят притежава качеството на „пречистващия пламък“, който унищожава всяко зло и има крайна абсолютна същност да ликвидира телесността; той излъчва благодатна енергия, свети в мрака, и в нестинарството изразява човешката **грижа**, осигуряваща – чрез магически действия и думи – здраве, приплод на храна и добитък.

Срещан в различните континенти и краища на света, обрядът, при който се пристъпва с боси нозе в жаравата, първоначално, както и в по-ново време, е пречиствателен във връзка с обновлението на природата през пролетта. Сродни са ритуалите, свързани с игри в/около/прескачане (на) огъня във връзка с лятното слънцестоене срещу Рождението на св. Йоан Кръстител (Еньовден), наблюдавани в Западна, Южна и Източна Европа; Китай, Индия... Преобладаващата положителна оценка на „живия пламък“ – най-вече след неговото обуздаване, свързана с постиженията и напредъка на цивилизацията, се проявява както в поддържането на старинни обичаи, като факлени шествия, така и в паленето на свещи в развитите религиозни практики (в

църковния ритуал на християните запалените свещи край олтара при кръщение, причастие, погребение имат важна символична роля като изразители на духовната светлина – на връзката на човека с Бога).

Панагирите (*гр.*; *бълг.*: панаири) – съборите на нестинарството в Странджа имат уникален музикален съпровод – те са звуци на традиция със скромни нотации, чийто **ритмичен образ – субститут на св. св. Равноапостоли Константин и Елена – чрез удължено (неравноделно) време – е сакрален код**. Свирните са изпълнявани на **свещените тъпани и гайди**, прекадяване с тамян. Най-често звучащата мелодия е „Скопосът“ („на тръгане“) – с фиксиран константен модел в партията на тъпана, насочващ към **митологемата за Началото – Края**, следвана от **сакралното ходене – прекосяване на пространството: църквата – черквицата („конака“) – извора („аязмото“)** и обратно.

Сливането човек – природа в ритуала е във **вгълбеното мълчание** (на подчертано разговорчиви хора), съпроводжано с припламнали искри от **звуци и възклицания**. Доминира **ритъмът на медени и сребърни звънчета и старинни монети**, обкичващи **иконите**. Характерна за **ритуалния ход около огъня** преди и по време на **сакралната игра е темпото на ритмичната бързина – психофизическо – обредно – измерение – трансцендентно архетипно състояние на духа. Танц-ритмичното прекосяване на жаравата** е в траекторията на описване на **осите на кръста и фигурите на летеж**.

Вечерта, преминаваща в нощ – аналог на вечността, спусната над **жертвения кръг на огъня** (олицетворяващ и слънцето, и луната, и изначалния принцип на безкрая), чиято, **погазена-изтъпкана жарава** се обгражда от **ритуалното хоро**, фокусира в единство **импулса на въртенето на колело (тленно – непреходно; битие – мироздание) на естествено – свръхестествено преминаване през различните планове на пространството: „горно“ (небесно) – „долно“ (земно); външно – вътрешно; божествено – човешко**.

Тази **въртяща се сфера** обозначава **цикличността, кръговрата, космичното ниво на повторемостта: ритъма-дихание на физичното – метафизичното** в категорията **„дълго време“ и разпръсква енергия**.

Кълбото от въпроси за нестинарската обредност като свита информационна карта на културните пластове се завихря около нямащи еднозначно решение **дилеми**:

– широко разпространен религиозен езически култ или шаманска обредност?

– планетарно значими верски смесвания или локален фолклорен феномен?

III. Слънце (Енергия: Фонд)

*„Ще изгрее Слънцето на правдата“
Мал. (4: 2)*

Има писмени свидетелства, че от средата на XIX в. нестинарските села празнували **неделята (27 май)** след деня на **св. св. Равноапостоли Константин и Елена (21 май)** и **Рождението на Св. Йоан Кръстител (Еньовден) (24 юни)**. Описания през XX в. на етнолозите (проф. А. Калоянов и др.) фиксират още три празника в **календара** им:

– в деня на **св. Йоан Кръстител** (7 януари);
– през нощта срещу **Атанасовден – св. Атанасий** (18 януари);

– в деня на **св. пророк Илия (Илинден)** (20 юли).

Атанасовден – Илинден очертават период, обхващащ 183 дни – полугодие, разполовяващо полугодията, маркирани от **Гергьовден – Димитровден**: кръговрата на **съзвездието Плеяди**. През ноември, когато съзвездието е „горе“, то съединява **Небе – Земя**; през май, когато е „долу“, – **Земя – Преизподня**. В средата на периода „долу“ е нестинарската обредност (прикрепена при християнизацията към празника на св. св. Равноапостоли Константин и Елена, в първия ден на чийто **месец – май** – те изписвали **кръст** с говежди тор на входните врати на къщите си). **Землището** се мисли във формата на **кръг**, през който преминава **мировата ос Небе – Земя – Преизподня**, свързваща вселенската уредба, по която нестинарите се „пренасят“ „отвъд“. Зримият образ на **прохода към Преизподнята** е **кладенецът-изворът („аязмото“)**...

Изворът-кладенец Голямото аязмо в местността Влахов дол (Влахово, Припор) в **Голямата неделя** (27 май) е **свещеното общо пространство**; към него се стичат по пет лъча **ритуални шествия** от околните села като към **прародина**.

Рано сутринта от църквите се съпровождали **иконите** в **„ризи“ от червен плат**. Шествията, водени от главната нестинарка (епитропа, музикантите, млади момчета, всички с имената Константин и Елена), потегляли към **Влахов дол**... Там се срещали и всяко село, както и днес, имало **ритуално място („одърче“** – дървена постройка, повтаряща най-древната представа за свещена), на което се поставяли иконите, хлябовете и кърпите, запалвали се свещи... **Спускането на шествията до извора, поръсването с изворова вода на иконите и хората завършва с танц и общата трапеза. ...„Жертве-**

ният бик“ (символ на бога на слънцето/огъня от тракийската обредност) (*днес*: агне) в съзнанието на християнското множество се припокрива със саможертвата на Спасителя: фигурата на пастира с жертвеното агне в ръце от олтара на църквата в село Българи е указание... В миналото тук не се палел ритуален огън... Днес мъже, сред които и пристигнали от Гърция (да почетат „Родината“!), и юношата Костадин Михайлов от село Бродилово изтъпкват жаравата... Костадин за втори път участва в ритуала; първият – е бил на храмовия празник на селото му; той има и голяма изпълнителска музикална дарба...

Седмицата между 27 май и 3 юни е осеяна с множество **събори** – край землищата на нестинарите, закриляни от **параكليси**, разположени **кръгово по периферията им** (изградени върху или до **тракийски светилища**): „Св. Троица“ край „Българи“, „Св. Петка“ край Кондолово... Епитропите Костадин Илиев и Кирил Епитропов, Ради (Ралю) Иванов – син на четвъртата нестинарка от шестте от село Българи са наши събеседници...

Предаването на нестинарството не е по наследство (но има и такива случаи). Възприемана за сестра на „Светока“ (Св. Константин), главната нестинарка (или нестинар) се определят по уменията – и в жаравата, и в светостта („чисти праведници“). В миналото нестинарският огън бил пален от жив огън; в него влизали „прихванатите“ от Св. Константин (и Св. Елена). Огненият кръг е земният образ на слънцето – „и както за слънцето е трудно да се говори, така е трудно да се разкаже и за нестинарството“ – изрича Кирил Епитропов. Изпълнението на нестинарската обредност е подпомагане на космическите сили в **денонощния и годишен природен цикъл**. С постепенното ограничаване на обрета от местната власт, умират последните автентични нестинари (към 70-те години на миналия век), и на преден план излиза фигурата на епитропа (той може да не влиза в жаравата, но има роднинска връзка с нестинарски род)...

На **3 юни** – **събора в село Българи** – е шествието, обхождащо църквата и жаравата на жертвения огън, в която влизат, изтъпквайки я, нестинарите Михаил (Мишо) Иванов Георгиев, Веселина Илиева, Костадин Михайлов и други... След обряда ги виждаме – благи и свенливи, с природна чистота; не са разговорчиви за сакралната страна на ритуала.

Какво е посланието на ритуала се опитваме да узнаем, обръщайки се към неутрални, незастъпими вече изявени гледища за феномена, незанимаващи се пряко с него, учени:

– **проф. Мишел Виевиорка** (Michel Wieviorka) – Висш институт по обществени науки (High School for the Studies of Social Sciences) в Париж: **препраща ни към трудовете на философа на огъня Г. Башлар (Bachelard G.)**;

– **проф. Франческа Брези** (Francesca Brezzi) – Латерански университет (University Laterane) в Рим: **вижда връзки на женското начало на човешката душа с феномена на огъня**;

– **проф. Елза Вилфрид** (Elsa Wilfried) – Институт по обществени науки (Institut für Wissenschaft) във Фрайбург: **„Под огъня – разбираме светлина и всичко, което се явява тя“**.

Водещият поливалентен хирург-учен на България **проф. Николай Яръмов** (Nikolaj Jaramov) – Медицински университет (Medical University) в София коментира ключовия естественонаучен проблем – отсъствието на термични изгаряния: **„невро-хоморални и съдови промени, настъпващи за сметка на компенсаторните възможности на организма; за да разберем нестинарството, трябва да обърнем внимание на ендокринната и нервната система, които, традиционно проявяващи се синхронно, очевидно, невинаги вървят паралелно, което открива въпроса за знанието на пределите на човешките възможности“**.

Очевидно, към информационния фонд на нестинарството следва да причислим и онтологичният: за съответношението между човека и природата в рационален план, засягащ **в единство духовната, менталната и телесна сфера**.

Феноменът **„огън“** – корелиращ на нестинарството: – открива индоевропейски паралели (*санскр.*: agni; *литов.*: ugnis; *лат.*: ignis; *слав.*: огнь);

– отвежда към съотносимост на трансмисиите на култура и вярвания, преминали от Индия през Средна Азия към арабските и персийските паметници;

– препраща към култа на проникналия през Вавилон, Армения и Мала Азия и преминал в Рим в края на I в. **Митра** (*авест.*: „договор“, съгласие).

Без да е религия, фолклорната нестинарска обредност в Странджа е вкоренена в християнската религия през многообразни културни трансмисии, и въпросът – дали тя ще се разбере – зависи от осмислянето на целия й **феноменологичен спектър**, включвайки и нейния **метафизичен план**, декодиращ религиозната й одухотвореност. Възможно, в решаването на тази загадка е **кодът на хуманизъм**, проявяващ естественото родство на пластове и посоките на развитие на планетата – **космично заложен програма на филогенеза**.

